

ЯЎЛАЛІЯ КАЗАНОВІЧ

Задума напісаць гэты нарыс з'явілася нечакана ў сувязі з неспадзяванай бібліятэчнай знаходкай. Пры ўважлівым знаёмстве з творчай спадчынай акадэміка Аляксея Шахматава, нам пашчасціла адшукаць у аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі невялікае выданне з уласнага кнігазбору вучонага з аўтографам аўтара навуковай публікацыі. Гэтым аўтарам была Яўлалія Паўлаўна Казановіч – прадстаўніца даўняга беларускага роду Казановічаў герба «Гржымала» [55, с. 75–78; 56, с. 80–106, 207–284]. Змест подпісу выразна сведчыў пра іх даволі блізкае знаёмства і цёплыя ўзаемаадносіны, што, натуральна, падштурхнула нас да пошукаў новых звестак пра асобу Яўлаліі Казановіч, паколькі ў цытаваных вышэй публікацыях адчуваецца пэўная фрагментарнасць як у апісанні жыццёвага шляху нашай суайчынніцы, так і ў прадстаўленні яе навуковай дзейнасці.

Згодна з метрычным пасведчаннем Яўлалія Паўлаўна Казановіч нарадзілася ў памешчыцкай сям'і 15 чэрвеня 1885 г. (па старым стылі), хаця ў аўтабіяграфіях, як сведчаць архіўныя дакументы, сама чамусьці ўказвала 1886 г. [49, с. 177]. Адсюль і ў некаторых расійскіх публікацыях памылкова пазначаецца 1886 г. як год яе нараджэння [9, с. 515; 54, с. 108 і інш.]. У адпаведнасці з пасведчаннем Магілёўскага дваранскага дэпутацкага сходу ад 8 мая 1902 г. належала да ліку патомных дваран Магілёўскай губерні.

Адносна месца яе нараджэння пэўнай яснасці пакуль што няма. Як адзначаецца ў афіцыйных дакументах «Кудрыцкай царквы Магілёўскай епархіі» [56, с. 498], яна з'явілася на свет у фальварку Юзянова Нежкаўскай воласці Магілёўскага павета, дзе жылі яе бацькі. Аднак зараз населеных пунктаў з назвамі Юзянова і Нежкава не існуе, як і вёскі Кудрына [8; 44 і інш.], у якой яна прыняла хрышчэнне (19 ліпеня 1885 г.) і якую месцам нараджэння ўказваюць некаторыя рускія даследчыкі [9, с. 515; 50, с. 451 і інш.]. Больш таго, вёска Нежкава ў найноўшых даведніках падаецца ў спісах страчаных назваў [44, с. 121]. Затое яе бацька Павел Гіляравіч нарадзіўся ў в. Кудзін і хрышчаны ў

Ількавіцкай царкве Магілёўскага павета [56, с. 432]. А вёскі Ількавічы, Вялікі Кудзін, Малы Кудзін і зніклая Нежкава знаходзяцца ў сучасным Бялыніцкім раёне Магілёўскай вобласці [8, т. 5, кн. 1, с. 349–350, 364, 377]. Дарэчы, усе чатыры вёскі размешчаны недалёка адна ад адной уздоўж шашы Бялынічы – Шклоў, у пісьмовых крыніцах вядомыя з XVI–XVIII стст. Верагодна, недзе ў гэтым абшары знаходзіўся маёнтак бацькі, дзе пазней і нарадзілася Яўлалія Паўлаўна. Што ж да рускай формы *Кудрино*, то гэта відавочная памылка, абумоўленая, акрамя іншага, уплывам апелятыва *имение*, які ў рускай мове ніякага роду, і дапасаваннем да яго тапоніма. Тое ж можна сказаць і пра *Кудрыцкую* царкву, якую, хутчэй за ўсё, варта было б пісаць *Кудрынскай*.

У маі 1902 г. Яўлалія Казановіч скончыла Магілёўскую жаночую гімназію «ведамства ўстаноў Імператрыцы Марыі» [55, с. 75; 2, с. 498] «при отличной нравственности» з адзнакамі «хорошо», «весьма хорошо» і «очень хорошо» [56, с. 498]. Пра наступныя тры гады яе жыцця ў апублікаваных матэрыялах няма амаль ніякіх звестак. Аднак нам пашчасціла адшукаць у адным расійскім выданні сведчанне, што яна па заканчэнні гімназіі захапілася журналістыкай і свае першыя нататкі «апублікавала ў мясцовай газеце ў 1904 г.» [9, с. 515]. На жаль, ніякіх дакументальных пацвярджэнняў гэтай інфармацыі аўтар не падае. Тым не менш, прымаючы пад увагу далейшы лёс Я. Казановіч, абраны прафесійны занятак і асаблівасці характару, пра што будзе асобна сказана далей, дадзеныя звесткі ўяўляюцца нам дастаткова аб'ектыўнымі. Магчыма з-за нейкіх сямейных матэрыяльных цяжкасцей яна сапраўды тры гады па заканчэнні гімназіі не магла працягнуць вучобу, а імкнулася для гэтага сама зарабіць грошы і працавала карэктарам у адной з газет Магілёва. Акрамя таго, у нядаўняй публікацыі Таццяны Рэзвых таксама сцвярджаецца, што паміж гімназіяй і курсамі яна 4 месяцы служыла ў рэдакцыі «Губернскіх ведамасцей», ды і ў час вучобы ёй даводзілася зарабляць «пісьмовай працай» [52, с. 278]. Праўда, дадзеная інфармацыя таксама не пацвярджаецца спасылкай на адпаведныя дакументы.

З восені 1905 г. Яўлалія Казановіч пачала вучыцца на Санкт-Пецярбургскіх вышэйшых жаночых курсах (Бястужаўскіх). Як сведчыць зноў жа Таццяна Рэзвых, што знаёмілася з яе архівамі ў Санкт-Пецярбургу, «у 1905 годзе Я. Казановіч, па яе словах, “па непаразуменні” паступіла на матэматычнае аддзяленне, і ўжо ў верасні 1906 года перайшла на гістарычна-філалагічнае (скончыла ў 1913 годзе)» [52, с. 278]. Як сцвярджае В. Сажын, такі доўгі тэрмін навучання тлумачыцца чатырохгадовым перапынкам па «хатніх абставінах» [49, с. 160]. Аднак ніякіх звестак аб прычынах такога працяглага перапынку ў вучобе і ў якія канкрэтна гады ён быў таксама нічога невядома.

Бястужаўскія курсы, адкрытыя 20 верасня 1878 г., давалі жанчынам шырокую адукацыю і сапраўды былі пэўныя [7, с. 8]. Так у 90-я гады XIX ст. курсісткі абавязаны былі «жыць у інтэрнаце (з аплатай 300 рублёў за год) або ў блізкіх родзічаў» [7, с. 13].*

Як сведчаць дзённікавыя запісы Яўлаліі Казановіч, першае ўражанне ад Санкт-Пецярбурга было негатыўнае:

«Правінцыйная, рамантычна настроеная дзяўчына, што бачыла да гэтага толькі Магілёў і Мінск, уяўляла сабе сталіцу як парадыз. Першая сустрэча з горадам пакінула ў ёй пачуццё незадавальнення і расчаравання. “Я ожидала увидеть что-нибудь особенно оригинальное, изящное, красивое, думала встретить роскошь, великолепие, — и ничего этого не оказалось, — запісала яна ў дзёніку. — Чем-то в высшей степени практическим, ме-
щанским, спекулятивным пахнуло на меня...

Сенатская площадь с памятником Петру I, вид Невы, Александровский сад — несколько улучшили впечатление, хотя и к ним я отнеслась довольно равнодушно» [54, с. 108].**

Першы год навучання Яўлаліі Казановіч супаў з рэвалюцыйнымі падзеямі ў Расіі 1905–1907 гг., у выніку якіх вучэбны пра-

* Аплата за навучанне на Бястужаўскіх курсах складала 100 рублёў, працягласць навучання — чатыры гады.

** Тут і далей цытаты з прац Я. Казановіч свядома падаюцца ў арыгінале на рускай мове, каб больш выразна праілюстраваць літаратурна-мастацкі стыль аўтара.

цэс восенню 1905 г. нарадам паліцыі быў прыпынены, а адноўлены толькі праз год [7, с. 15]. Таму архіўны дакумент пра тое, што «Яўлалія Паўлаўна Казановіч займалася ў І Інтэрнаце афіцэрскіх дочак на працягу 1906 г. і 1907 г.» [56, с. 498], сведчыць пра яе вяртанне да вучобы пасля вымушанага перапынку з-за рэвалюцыйных падзей зноў на першы курс, але ўжо, як мы адзначалі вышэй, на гістарычна-філалагічны факультэт.

Больш таго, можна з упэўненасцю сцвярджаць, што і да канца 1905–1906 навучальнага года яна наўрад ці ўвогуле пакідала Санкт-Пецярбург, паколькі ў архіве захоўваецца ненадрукаваны мастацкі твор, датаваны лютым 1906 г. і напісаны ў Санкт-Пецярбургу [52, с. 279]. Па заканчэнні ж у 1907 г. першага курса гістарычна-філалагічнага факультэта яна магла «да хатніх абставінах» перапыніць сваю вучобу і, магчыма, нават вярнуцца ў родныя мясціны, а аднавіцца на Вышэйшых курсах прыкладна з восені 1910 г. і паспяхова закончыць навучанне ў 1913 г. На карысць такой версіі ўказваюць і некаторыя іншыя факты, напрыклад, яе фальклорна-этнаграфічныя запісы 1910–1914 гадоў [56, с. 207–284], якія, напэўна, спатрэбілася ажыццявіць пераважна як вучэбныя заданні якраз у час навучання, займаючыся ў семінарах прафесара І. Шляпкіна «Пра беларускія вярцепы» і «Пра валачобныя песні», а таксама ў семінары прафесара С. Буліча «Пра гаворкі Магілёўскай губерні» [56, с. 506].

На Вышэйшых жаночых курсах выкладалі лепшыя прафесары Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта (Д. Мендзялееў, А. Бутлераў, І. Сечанаў, А. Градоўскі, Д. Аўсяніка-Кулікоўскі, Н. Катлярэўскі і інш.). Выпускніцы мелі добрую тэарэтычную падрыхтоўку і напярэдадні рэвалюцыі 1917 г. атрымалі права па заканчэнні курсаў выкладаць у жаночых сярэдніх навучальных установах і ў малодшых класах мужчынскіх сярэдніх школ, што практычна ўраўноўвала іх у правах з выпускнікамі-мужчынамі Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта, а Бястужаўскім курсам надавала статус першага ў горадзе жаночага ўніверсітэта [47, с. 463].

У час вучобы (1911 г.) курсістка Яўлалія Казановіч «пазнаёмілася з Н. Катлярэўскім, які прапанаваў ёй... удзельнічаць у працы па каталагізацыі кніг бібліятэкі Пушкінскага Дома. Праца гэ-

тая вялася Яўлаліяй Паўлаўнай эпізадычна, яе даводзілася выконваць паралельна з інтэнсіўнымі заняткамі на Вышэйшых жаночых курсах, пры гэтым яна яшчэ слухала лекцыі і займалася ў семінарах на філалагічным факультэце ўніверсітэта» [49, с. 160; 50, с. 451]. Акрамя таго, па меркаванні Т. Рэзвых, уласцівая ёй «эстэтычная чулінасць» прывяла да таго, што дзяўчына сур'ёзна захапілася філасофіяй і стала бываць на пасяджэннях Пецярбургскага рэлігійна-філасофскага таварыства. Неўзабаве яна змірылася з немагчымасцю сур'ёзных філасофскіх заняткаў і пазней напісала: «жанчыны яшчэ не дараслі да філасофіі, а можа і не дарасцём ніколі... Знешнім повадам паслужыла захапленне лекцыямі тонкага аналітыка – псіхолага ў гісторыі літаратуры (Аўсяніка-Кулікоўскага), і я, пасля нялёгкай унутранай барацьбы, перайшла да заняткаў рускай літаратурай» [52, с. 279].

На думку даследчыкаў А. Канечнага і В. Сажына, знаёмства Яўлаліі Казановіч з Нестарам Катлярэўскім адбылося не ў 1911 г., а значна раней: «У 1908 годзе, разбіраючы бібліятэку журналіста і блізкага сябра Пушкіна М. Плятнёва і складаючы яе каталог, яна пазнаёмілася з прафесарам Нестарам Аляксандравічам Катлярэўскім (1863–1925 гг.), які і запрасіў Казановіч у 1911 годзе працаваць у Пушкінскім Доме (у тыя гады музейна-мемарыяльны і крыніцзнаўчы цэнтр пушкіназнаўства; у 1930 годзе пераўтвораны ў Інстытут рускай літаратуры АН СССР)» [54, с. 108]. З дадзеным сцвярджэннем, відаць, цалкам можна было б пагадзіцца, калі прыняць пад увагу наступны дзённікавы запіс самой Яўлаліі Казановіч, зроблены 9 лютага 1915 г.: «Калі я першы раз убачыла Нестара Аляксандравіча – таму прайшло гадоў 5, не, больш: шэсць з паловай гадоў» [49, с. 164].

У версіі А. Канечнага і В. Сажына насцярожвае іншае: незразумела, якім чынам маладая курсістка без ведама Нестара Катлярэўскага – на той час фактычнага кіраўніка Пушкінскага Дома – каталагізавала бібліятэку Пятра Плятнёва, здадзеную туды на захаванне як выключна важныя матэрыялы Пушкінскай эпохі? На той час у Пушкінскім Доме афіцыйна працавалі толькі дзве асобы – Нестар Катлярэўскі і Барыс Мадзалеўскі, і толькі ў 1911 г., як мы ўжо згадвалі, туды была запрошана Яўлалія Каза-

новіч. Таму, на наш погляд, Мадзалеўскі без ведама Катлярэўскага наўрад ці мог запрасіць незнаёмую яму маладую кусістку для такой важнай і адказнай працы, ды і няма нідзе звестак пра тое, што Яўлалія Паўлаўна ўвогуле падчас вучобы была знаёмая з Мадзалеўскім. А вось з Нестарам Катлярэўскім яна магла пазнаёміцца яшчэ на Бястужаўскіх курсах, дзе ён выкладаў гісторыю замежнай літаратуры. Да таго ж, як мы пісалі вышэй, у 1908 г. Яўлалія Паўлаўна ўвогуле магла і не быць у Санкт-Пецярбургу.

Тым не менш паступленне Яўлаліі Казановіч на працу ў Пушкінскі Дом стала адметнай падзеяй не толькі ў яе ўласнай біяграфіі. Вось як каментуе гэта загадчыца Рукапіснага аддзела Пушкінскага Дома (1996–2003 гг.) Таццяна Іванова:

«У ліпені 1911 г. у Пушкінскім Доме адбылася знешне непрыкметная, але важная па сваёй сутнасці падзея. Да гэтага часу Пушкінскі Дом (а такім чынам і Рукапісны аддзел) не меў сваіх спецыяльных штатаў, г. зн. асоб, якія выконвалі паўсядзённую, будзённую працу па захаванні і апісанні паступаючых сюды матэрыялаў. У 1911 г. Н. Катлярэўскі і Г. Мадзалеўскі... дамагліся дазволу запрасіць для вядзення спраў Пушкінскага Дома (спачатку часова) спецыяльнага чалавека. Ім стала Яўлалія Паўлаўна Казановіч, якая з'явілася не толькі першым штатным сакратаром Пушкінскага Дома, але і першым яго штатным бібліятэкарам, і першым штатным супрацоўнікам будучага Рукапіснага аддзела» [50, с. 329].

Па словах Т. Івановай, «з прыходам у Пушкінскі Дом у 1911 г. Я. Казановіч рукапісны збор атрымаў першыя ўліковыя дакументы – так званыя інвентарныя кнігі, у якія дакументы запісваліся ў валавай нумарацыі – без падзелу на асобныя фонды. Да пачатку 1930-х гг. такіх кніг назапасілася 20 тамоў. Па вуснай традыцыі супрацоўнікі РА ІРЛІ гэтую частку свайго збору называюць “шыфраваны код”» [50, с. 330].

Сустрэча з акадэмікам Нестарам Катлярэўскім, відаць па ўсім, стала лёсавызначальнай для Яўлаліі Казановіч. Гісторык літаратуры, крытык, публіцыст, педагог, ён чытаў на Бястужаўскіх курсах (1907–1919 гг., з перапынкамі) гісторыю замежнай літаратуры і, несумненна, прымеціў здольную і ахвочую да навукова-даслед-

чай працы курсістку. Як вынікае са сведчанняў некаторых супрацоўнікаў Пушкінскага Дома, паміж настаўнікам і вучаніцай склаліся дастаткова прязныя, добразычлівыя і даверлівыя адносіны. Вядомы пушкініст Мікалай Ізмайлаў (1893–1981 гг.), чыё жыццё было непарыўна звязана з гісторыяй Пушкінскага Дома, у сваіх успамінах пра дзейнасць гэтай установы ў 1918–1928 гг. адзначае: «Прадметам яе [Яўлаліі Казановіч – *аўт.*] шматгадовай захопленай прыхільнасці быў Нестар Аляксандравіч, які прыходзіў да яе, па заведзенай традыцыі, кожны тыдзень у пэўны дзень (здаецца, у нядзелю) на кубачак гарбаты. Сам ён адносіўся да яе з вялікай сімпатыяй, але часам і з лёгкай, уласцівай яму іроніяй» [13, с. 292].

Зрэдку іранічнае стаўленне Нестара Аляксандравіча да Яўлаліі Паўлаўны, на наш погляд, магло быць звязана са скаргамі некаторых супрацоўнікаў за яе строгія дысцыплінарныя патрабаванні да падначаленых і пэўную цвёрдасць у адстойванні сваіх меркаванняў па асобных навуковых пытаннях. Памянёны вышэй Мікалай Ізмайлаў, напрыклад, адзначаў, што Яўлалія Паўлаўна Казановіч была «высокага росту, суровая на выгляд, ужо немалая дзяўчына (“девица”), тыповая старая “бястужаўка”, якая трымала ў строгасці сваіх маладых супрацоўніц, яна трымалася неяк асобна» [13, с. 292]. А Барыс Мадзалеўскі ў лісце да Нестара Аляксандравіча (27 чэрвеня 1921 г.) скардзіцца на залішне цвёрдую пазіцыю, на яго погляд, занятую ёй па пытанні камплектавання Пушкінскага Дома: «Вельмі я засмуціўся, калі даведаўся, што з боку Яўлаліі Паўлаўны вядзецца нейкая лінія супраць Мадэста Людвігавіча па пытанні аб зборах Пушкінскага Дома. Неабходна б сабрацца ўсім разам і цвёрда вырашыць праграму гэтых збораў. Мікалай Васільевіч раскажа Вам падрабязнасці. Авось усё сцішыцца. Ужо гэтыя самалюбствы!» [49, с. 214].

На пачатку 1913 г. Яўлалія Казановіч праз Б. Мадзалеўскага атрымлівае афіцыйнае запрашэнне Н. Катлярэўскага на працу ў Пушкінскім Доме: «Работа эта должна состоять в том, чтобы следить за текущей литературой, всеми книжными каталогами и объявлениями для пополнения библиотеки Пушкинского Дома; кроме того, вести его корреспонденцию и дальнейшее библиотеч-

ное дело. При этом Модзалевский вторично спросил меня, не возьмусь ли я за это, на что я, конечно, ответила полным согласием и выражением своего удовольствия. ...Таким образом, с 1-го февраля я вступаю в новую должность» [49, с. 161].

З першых дзён сталай працы (адначасова з завяршэннем навучання на Бястужаўскіх курсах), нягледзячы на значнае кола ўскладзеных на яе абавязкаў, Яўлалія Казановіч актыўна ўключаецца і ў самастойную навукова-даследчую працу пад кіраўніцтвам Нестара Катлярэўскага. Як адзначае В. Сажын у каментарыях да публікацыі яе дзённікаў, «жадаючы прыцягнуць увагу грамадства да спраў новага культурнага цэнтру, Я. Казановіч надрукавала артыкул “Пушкінскі Дом у Пецяярбургу”» [49, с. 177] у газеце «Русские ведомости» за 31 ліпеня 1913 г. [33]. Гэта самая ранняя яе публікацыя за час знаходжання ў Санкт-Пецяярбургу, якая, відаць, стала асновай гістарыяграфічнага артыкула ў першым выпуску «Временника Пушкинского Дома» [14].

Першыя месяцы працы ў Пушкінскім Доме па сістэматызацыі і каталагізацыі назапашаных кніжных багаццяў падказвалі пра неабходнасць навукова рэгламентаваць гэтую важную справу. У верасні 1913 г. Яўлалія Казановіч сумесна з Нестарам Катлярэўскім, Барысам Мадзалеўскім і Уладзімірам Рышковым склалі «Часовае палажэнне аб бібліятэцы, якая збіраецца для Пушкінскага Дома». Палажэннем былі вызначаны структура бібліятэкі, крыніцы яе камплектавання, навуковы профіль і кола абавязкаў. Як адзначае Уладзімір Баскакаў, «істотным адрозненнем тагачаснай структуры бібліятэкі ад больш позняй з’яўляецца тое, што ў 1913 г. ёй акрамя кніг даручалася захоўваць яшчэ і рукапісы, якіх у той час было не так многа. Пазней, з хуткім пашырэннем рукапіснага збору, ён быў вылучаны ў самастойны Рукапісны аддзел» [1, с. 277].

Дадзенае палажэнне з асобнымі ўдакладненнямі рэгламентавала працу бібліятэкі з моманту зацвярджэння і на працягу ўсіх 20-х гадоў, «калі метады і крыніцы камплектавання кніжнага фонду мала адрозніваліся ад сфармуляваных у 1913 г.» [1, с. 278]. Прыведзены факт сведчыць пра самы дзейсны ўдзел Яўлаліі

Паўлаўны ў фарміраванні структуры Пушкінскага Дома на пачатковым этапе яго стварэння.

У 1914 г. выходзіць з друку згаданы вышэй першы штогоднік Пушкінскага Дома, які адкрываецца невялікай прадмовай акадэміка Нестара Катлярэўскага і грунтоўным артыкулам Яўлаліі Казановіч (без загалоўка) пра гісторыю стварэння гэтай установы [14]. У публікацыі падрабязна з указаннем дат, прозвішчаў, апісаннем канкрэтных дзеянняў, цытаваннем адпаведных дакументаў асветлены ўвесь падрыхтоўчы этап стварэння Пушкінскага Дома ад Камісіі па зборы сродкаў на будаўніцтва помніка Аляксандру Пушкіну ў Санкт-Пецярбургу (1899 г.) з нагоды стагоддзя з дня нараджэння паэта да зацвярджэння «Палажэння пра Пушкінскі Дом» (14 ліпеня 1907 г.) і разгортвання яго афіцыйнай дзейнасці да 1913 г. уключна. Даны артыкул варта лічыць пачаткам даследчай дзейнасці Яўлаліі Казановіч, і гэта першая навуковая публікацыя па гісторыі Пушкінскага Дома.

Улетку 1914 г. Яўлалія Казановіч па заданні Аддзялення рускай мовы і славеснасці Пецярбургскай акадэміі навук выязджала ў Рагачоўскі павет Магілёўскай губерні (в. Азяраны і навакольныя з ёй паселішчы, зараз Рагачоўскі раён) для вывучэння мясцовай гаворкі, вылучанай Еўдакімам Раманавым на падставе шэрага найперш фанетычных рыс у самастойную так званую «азяранскую» групу гавораў [53, с. X]. Як сведчыць падрабязная справаздача, яна «не толькі не набрала дастаточнага количества матэрыялаў, но и не ознакомилась во всех деталях и на всём протяжении с озеранским говором; мне не пришлось побывать во многих деревнях, в которых можно было бы рассчитывать встретить что-нибудь интересное, и спросить тех крестьян, которые, по слухам, могли дать полезные сведения» [45, с. 67]. Пасля падрабязнага гістарычна-этнаграфічнага апісання вёскі Азяраны і цяжкасцей дыялекталагічнай працы на падставе нешматлікіх моўных фактаў, занатаваных асабіста ёй, быў зроблены вывад, што «говор, подобный указанному г. Романовым, был» [45, с. 76]. Пазней па матэрыялах паездкі быў надрукаваны асобны артыкул [22; 23].

У наступным штогодніку Пушкінскага Дома Яўлалія Паўлаўна змясціла адразу дзве свае публікацыі: адна ў суаўтарстве з

Б. Мадзалеўскім [43], а другая – аднаасобная [19]. Сумесны артыкул «Описание рукописей, принадлежащих Пушкинскому Дому» [43] змяшчае апісанне 319 найменняў дакументаў (лісты, запіскі, чарнавікі, копіі мастацкіх твораў і г. д.) з неабходнымі каментарыямі. У вопіс уключаны як першапачатковыя набыткі Пушкінскага Дома, так і розныя паасобныя дакументы з архіваў прафесара П. Плятнёва і П. Яфрэмава. Часткова гэтыя дакументы ўжо былі апісаны Б. Мадзалеўскім [42]. Таму Яўлалія Казановіч падрыхтавала вопіс новых паступленняў і аб'яднаныя матэрыялы былі надрукаваны, «каб сабраць апісанне ўсіх прыналежных Пушкінскаму Дому гістарычна-літаратурных матэрыялаў у адным месцы», што павінна забяспечыць наведвальнікам «лёгкасць атрымання неабходных даведак» [43, с. 1]. Асабісты ўнёсак Яўлаліі Паўлаўны ў гэтую сумесную працу складае прыкладна 30% ад агульнай колькасці апісаных дакументаў, наколькі ў папярэдняй аднаасобнай публікацыі Барыса Мадзалеўскага было прадстаўлена 203 пазіцыі.

Артыкул Яўлаліі Казановіч «К истории сношений Гоголя с Погодиным» [19] уяўляе сабой публікацыю зместу «адной распіскі Гоголя і 24 запісак Гоголя і Погодіна адзін да аднаго» [19, с. 69]. Навуковая вартасць артыкула не толькі ў падрыхтоўцы да друку каштоўных архіўных дакументаў. Яўлалія Паўлаўна падрабязна каментуе змест запісак, спрабуе вызначыць дату іх напісання, падзеі ў жыцці і творчасці пісьменніка.

У 1916 г. Яўлалія Казановіч у перыядычным выданні «Живая старина» публікуе артыкул «Легенда о святом озере в Белоруссии» [7], выкарыстаўшы для яго матэрыялы дыялекталагічнай экспедыцыі 1914 г. [гл. вышэй]. У тым жа годзе артыкул быў выдадзены асобным адбіткам у тыпаграфіі В. Смірнова [23]. Гэты асобны адбітак, у якім народная легенда пададзена ў добрым дыялектным запісе, Яўлалія Казановіч падаравала акадэміку Аляксею Шахматаву. Параўнанне друкаванага тэксту з рукапісным варыянтам, апублікаваным у 2012 г. [56, с. 213], ілюструе выдатную філалагічную падрыхтоўку аўтара. Тэкст, надрукаваны ў «Живой старине», уражвае лінгвістычным прафесіяналізмам і дакладнасцю (у пераважнай большасці выпадкаў) перада-

чы фанетычных і граматычных асаблівасцей мясцовай гаворкі. У так званых «азяранскіх» гаворках [53, с. X] адлюстравана дастаткова паслядоўна дысімілятыўнае аканне і яканне, надрукавана літара ў, паказана вымаўленне гука [o] на месцы этымалагічнага [a] перад ў (застоўся, прыказоў) і інш. Гэта сведчыць пра несумненныя філалагічныя здольнасці Яўлаліі Паўлаўны, што яна і пацвердзіла пазней многімі іншымі публікацыямі, толькі ўжо літаратурнаўчага зместу.

Першая сусветная вайна, Лютаўская і Кастрычніцкая рэвалюцыі 1917 г., Грамадзянская вайна прынеслі вялікія выпрабаванні народам тагачаснай Расійскай імперыі незалежна ад іх нацыянальнасці, веравызнання, прафесіі і інш. Не абмінулі яны і Яўлалію Казановіч. Як патрыёт сваёй краіны яна збіралася паехаць на фронт, для чаго праслухала пры Рускім жаночым дабрачынным таварыстве шасцітыднёвы курс лекцый, здала выпускныя экзамены, атрымала адпаведнае пасведчанне і звярнулася з пісьмовай просьбай да імператара Мікалая II накіраваць яе ў дзеючую армію [56, с. 96–97]. Аднак па нейкіх прычынах на фронт не паехала, а, магчыма, дапамагала ў шпіталі, які з 1915 г. быў разгорнуты ў памяшканнях Акадэміі навук. Можам толькі выказаць уласную здагадку: устрымацца ад паездкі на фронт яе ўгаварыў Н. Катлярэўскі ў сувязі з вострым недахопам кваліфікаваных супрацоўнікаў у Пушкінскім Доме. Як адзначае Уладзімір Баскакаў, «у 1917 г. пад кіраўніцтвам Б. Мадзалеўскага, які знаходзіўся на пастаяннай службе ў Архіве Канферэнцыі Акадэміі навук, збіралі і апісвалі рукапісы, выяўленчыя матэрыялы і кнігі Н. Багданава, Л. Ільінскі, А. Палякоў, Н. Заблоцкая, М. Якаўлеў, Я. Казановіч. Гэтых сіл, канешне, было недастаткова для правільнай арганізацыі захоўвання і навуковага выкарыстання назапашаных багаццяў» [1, с. 46]. Як вынікае з цытаванага ўрыўку, у 1917 г. і пазней Яўлалія Казановіч працягвала працаваць у Пушкінскім Доме не зважаючы на ўсе матэрыяльныя і фізічныя цяжкасці. Таму сцвярджанне В. Сажына, што «ў 1917–1918 гг. Я. Казановіч на некаторы час з'ехала на радзіму ў Магілёўскую губерню, служыла ў архіве Міністэрства народнай асветы, займалася апісаннем цэнзурных спраў, у аддзеле статыс-

тыкі камісарыяту працы і ў рэпертуарнай секцыі тэатральнага аддзела камісарыяту асветы. У 1919 г. Я. Казановіч вярнулася ў Пушкінскі Дом» [49, с. 177–178] не зусім, відаць, дакладнае. Найноўшыя даследаванні супрацоўнікаў Пушкінскага Дома сведчаць пра тое, што, як мы ўказвалі вышэй, яна не пакідала гэтай установы ў акрэслены перыяд.

Безумоўна 1917–1922 гг. – драматычны час у гісторыі Пушкінскага Дома: крывавыя ваенныя падзеі, холад і голад зусім не спрыялі навукова-культуралагічнай дзейнасці расійскай інтэлігенцыі. Толькі сталая праца ў гэтых умовах давала магчымасць фізічнага выжывання асобы, паколькі за яе работнікі атрымлівалі харчовы паёк. Частка людзей сапраўды з’ехала з Петраграда ў эканамічна больш моцныя рэгіёны Расіі або да родных на вёску. Але ж ехаць Яўлаліі Паўлаўне на Магілёўшчыну (1917–1918 гг.) зусім не выпадала з-за баявых дзеянняў на тэрыторыі Беларусі. Таму яна, хутчэй за ўсё, паралельна з працай у Пушкінскім Доме шукала часовага заробку для дадатковага харчовага пайку і ў іншых установах. У юбілейным выданні Пушкінскага Дома адзначаецца, што Я. Казановіч «адначасова з працай у ПД была супрацоўнікам па апісанні архіву ў Міністэрстве народнай асветы (1916–1917 гг.), працавала ў аддзяленні статыстыкі Міністэрства працы (1917 г.) і Камісарыяце працы (1918–1919 гг.), а таксама ў Камісарыяце асветы (1919)» [50, с. 451]. На карысць таго, што яна не звальнялася з Пушкінскага Дома, указвае яе актыўны ўдзел у 1918–1919 гг. па вызначэнні яго далейшага лёсу. Так, Таццяна Іванова адзначае, што 20 красавіка 1918 г. «адбылася пастанова Канферэнцыі Акадэміі навук аб наданні Пушкінскаму Дому статусу навуковай установы, што ўваходзіць у Акадэмію навук. Ствараецца новае Палажэнне аб Пушкінскім Доме, у распрацоўцы якога прынялі ўдзел Б. Мадзалеўскі, У. Рышкоў, Я. Казановіч» [11, с. 8]. У іншым выданні Пушкінскага Дома таксама адзначаецца, што ў 1918 г. Б. Мадзалеўскі сумесна з У. Рышковым і Я. Казановіч падрыхтавалі праект новага «Палажэння аб Пушкінскім Доме» [50, с. 486].

Пацвярджае актыўную ролю Яўлаліі Казановіч у фарміраванні новага статусу Пушкінскага Дома, прычым з больш шырокімі

функцыямі, і Уладзімір Баскакаў: «У выніку для складання дакументацыі, неабходнай пры пераходзе Пушкінскага Дома ў лік акадэмічных устаноў, былі прыцягнуты Б. Мадзалеўскі, У. Рышкоў, Я. Казановіч, пры ўдзеле якіх і складаўся праект новага Палажэння аб Пушкінскім Доме. Кароткае Палажэнне аб Пушкінскім Доме, складзенае гэтай камісіяй, было заслухана Агульным сходам Расійскай Акадэміі навук 8 сакавіка 1919 г., Палажэнне аб Пушкінскім Доме і яго штат былі зацверджаны разам з каштарысам...» [1, с. 47].

Такім чынам з 1 ліпеня 1919 г. Пушкінскі Дом як падраздзяленне Акадэміі навук афіцыйна пачаў сваю працу, а ў ліку яго супрацоўнікаў (усяго 12 чалавек) на пасадзе бібліятэкара значыцца Яўлалія Казановіч [1, с. 48]. З вяртаннем на працу Івана Кубасава абавязкі загадчыка бібліятэкі былі перададзены яму, а пазней Яўлалія Паўлаўна перайшла ў Ругачэны аддзел, дзе працавала да свайго звальнення ў снежні 1929 г. [13, с. 292]. Дарэчы, уключэнне Яўлаліі Казановіч у склад камісіі па распрацоўцы статутных дакументаў Пушкінскага Дома – гэта пацвярджэнне яе аўтарытэту, кваліфікацыі, вопыту і індывідуальных здольнасцей, паколькі падобная праца ёй была добра знаёмая. Таму, на наш погляд, зусім не перабольшваюць тыя аўтары, якія называюць нашу суайчынніцу ў ліку заснавальнікаў Пушкінскага Дома.

Трагізм ваенна-рэвалюцыйных гадоў не мог не адбіцца на творча-навуковай дзейнасці акадэмічных супрацоўнікаў. Аднак у гэтых складаных жыццёвых умовах выразна выявіліся лепшыя рысы характару Яўлаліі Паўлаўны: сіла волі, арганізаванасць, дысцыплінаванасць, высокая патрабавальнасць да сябе і калег па працы, «трымала ў строгасці сваіх маладых супрацоўніц» [13, с. 292].

Нягледзячы на сумяшчальніцтва ў іншых установах, розныя адміністрацыйныя даручэнні, клопаты па збіранні рукапісаў і бібліятэк дзеячаў навукі, літаратуры, мастацтва, Яўлалія Паўлаўна працягвае ўласныя навуковыя даследаванні найперш у галіне гісторыі рускай літаратуры. Галоўным аб'ектам яе навуковых росшукаў сталі дзве адметныя фігуры рускай літаратуры XIX ст. – крытык Дмітрый Пісараў і паэт Фёдар Цютчаў.

Пасля публікацыі першых двух выпускаў «Временника Пушкинского Дома» (1914–1915 гг.) далейшае выданне штогодніка з-за матэрыяльных цяжкасцей было часова прыпынена. У гэтых умовах супрацоўнікі шукалі любую магчымасць заявіць пра сваё існаванне і публікавалі матэрыялы Пушкінскага Дома і пра яго дзейнасць у розных іншых друкаваных выданнях, напрыклад, у часопісах «Вестник Европы» (1917 г.), «Книга и революция» (1920 г.), «Наука и её работники» (1921 г.) і інш. Прадаставіў свае старонкі супрацоўнікам Пушкінскага Дома ў 1917 г. і «Невский альманах», дзе Яўлалія Казановіч надрукавала лісты Канстанціна Кавеліна, прафесара Маскоўскага ўніверсітэта, да Марыі Маркавіч, папулярнай у Расіі пісьменніцы сярэдзіны XIX ст., вядомай пад псеўданімам Марк Ваўчок, са сваімі каментарыямі [30]. Яны адразу звяртаюць увагу чытача найперш спробай псіхалагічнай характарыстыкі карэспандэнтаў, шырынёй літаратуразнаўчага кругагляду, добрай філасофска-эстэтычнай падрыхтоўкай аўтара.

Свой навуковы стыль яна «шліфавала» ад публікацыі да публікацыі, і яго заўважалі і адзначалі спецыялісты. У 1922 г. выходзіць з друку трэці выпуск штогодніка Пушкінскага Дома, але пад новай назвай «Радуга», дзе змешчаны артыкул Яўлаліі Казановіч пра перапіску Івана Тургенева і Дмітрыя Пісарава [34]. У публікацыі прадстаўлены два лісты Тургенева да Пісарава і адзін ліст Пісарава да Тургенева з тлумачэннямі і каментарыямі публікатара. Важнасць вывучэння літаратуразнаўцамі эпістлярнай спадчыны падкрэслена ўжо ва ўступе: «В короткой, но очень содержательной переписке Тургенева с Писаревым чрезвычайно образно вырисовывается характер как самих корреспондентов, так и тех двух поколений, представителями которых они являлись» [34, с. 207].

У гэтай і іншых літаратуразнаўчых публікацыях Яўлаліі Казановіч выразна выяўляецца ўхіл на псіхалагічны аналіз літаратурных з’яў, у чым бачыцца несумненны ўплыў яе настаўнікаў Дмітрыя Аўсяніка-Кулікоўскага, выкладчыка Бястужаўскіх курсаў, і Нестара Катлярэўскага, прыхільніка гэтага кірунку ў рускім літаратуразнаўстве на мяжы XIX–XX ст., аўтара даследаван-

няў па заходнееўрапейскім і рускім сентыменталізме і рамантызме, рускім «рэальным рамане», творчасці М. Лермантава, паэзіі дзекабрыстаў і інш. [38; 39].

На наш погляд, навуковы стыль вучаніцы і яе настаўніка дасяткова падобны. Між іншым, выданне «Радуги» было заўважана і прарэцэнзавана ў перыядычным друку. Для нас у гэтым цікавы той факт, што рэцэнзент М. Бродскі, станоўча аданіўшы штогоднік у цэлым, асабліваю ўвагу звярнуў менавіта на публікацыю Яўлаліі Казановіч: «Найперш хочацца адзначыць лісты І. Тургенева да Пісарава і ліст у адказ крытыка адносна “Дыму”. Надрукаваныя лісты ўносяць істотныя папраўкі ў гісторыю знаёмства аўтара “Отцов и детей” з супрацоўнікам “Дела”» [5, с. 286], і далей: «Не ўказваем на каштоўнасць заўваг да апублікаваных матэрыялаў супрацоўнікаў Пушкінскага Дома – яны на самай справе ўзорныя» [5, с. 287].

У гэтым жа 1922 г. выходзіць з друку і першае ў Расіі манаграфічнае даследаванне біяграфіі Д. Пісарава, як падкрэслівае сама Яўлалія Казановіч у прадмове: «першыя нарысы біяграфічнага даследавання пра Пісарава, што ахопліваюць 1840–1956 гады» [15, с. 8]. Для напісання працы яна выкарыстала значнага аб’ёму невядомы да таго часу матэрыял, у прыватнасці факты з «дзевніков Писарева, детского и гимназического, неоконченного детского рассказа его “Орден горы”, ...пишем его к родителям по дороге в Петербург и из Петербурга в 1851 г., воспоминаний о нём дяди его А. Д. Данилова и др.; кроме того нами использованы дела и документы Д-га Герольдии и Правительствующего Сената и архива 3-й СПб. гимназии» [15, с. 8].

У дадатку да кнігі шэраг гэтых дакументаў апублікаваны [15, с. 139–200]. Не спыняючыся на падрабязным аналізе манаграфіі, адзначым толькі, на наш погляд, цікавую і змястоўную прадмову да яе, дзе Яўлалія Казановіч аргументавана і падрабязна акрэслівае псіхалагічную сутнасць і змест свайго навукова-даследчага метаду.

Пры аналізе літаратурнай творчасці канкрэтнай асобы, на яе думку, неабходна ўлічваць гістарычную эпоху, кожная з якіх «имеет свой определённый “общественно-психологический”, вы-

ражаясь термином Овсяннико-Куликовского, тип или несколько типов деятеля или героя», і «вместе с типом индивидуума она имеет и тип семьи, семейного уклада, создающего этих индивидуумов» [15, с. 17], а таксама прымаць пад увагу псіхічныя асаблі-васці асобы, паколькі «мне важно указать на те подспудные законы психо-физиологии, которые лежат в основе душевной жизни человека, в частности – писателя, и которые не следует упускать из виду при изучении его творчества не с узко формальной стороны» [15, с. 25]. На думку даследчыцы, «вопрос духовного творчества, в чём бы оно ни выражалось, один из самых интересных вопросов о человеке, а наукой, как и всей жизнью, движет не пессимизм, но оптимизм и бодрая вера» [15, с. 25].

Грунтуючыся на акрэсленым вышэй у агульных рысах даследчым метадазе, Яўлалія Паўлаўна фармулюе асноўную задачу сваёй працы наступным чынам: «проследить в ходе биографического исследования зародыши психо-физической наследственности Писарева в старших и младших членах его семейства, а в историко-литературной части – образ его мыслей и характер его идеологии в условиях исторического момента с его философской идеологией и общественными стремлениями и настроениями, и отчасти – в условиях его семейного быта» [15, с. 26].

Праведзенае даследаванне дазволіла аўтару так ахарактарызаваць асноўныя якасці Дзмітрыя Пісарава, за якія яго паважалі ўсе, хто добра ведаў.

«честность и благородство мысли, прямота, искренность и цельность чувств, мужество в неудачах и большая, неизменная любовь к труду. Кроме того, теоретик эгоизма и поклонник здравого смысла, Писарев был добр, доверчив, наивен и непрактичен в обыденной жизни, а по внешности – отличался изяществом манер, умением держать себя с достоинством, и отсутствием той грубости и вульгарности, которые были присущи его литературным единомышленникам» [15, с. 22–23].

У гэтай падрабязнай характарыстыцы чалавечых якасцей крытыка выразна адчуваецца цеплыня і прыхільнасць да яго аў-

тара даследавання, пэўная захопленасць, нават замілаванасць яго асобай. На працягу ўсёй сваёй далейшай творчай дзейнасці Яўлалія Паўлаўна яшчэ неаднаразова вярталася да вывучэння жыцця і літаратуразнаўчай дзейнасці Дзмітрыя Пісарава.

Варта звярнуць увагу на адну вельмі важную дадатную рысу даследчыцы, якая адносіцца да сферы навуковай этыкі: ва ўсіх сваіх публікацыях, дзе выкарыстоўваюцца матэрыялы іншых навукоўцаў або паведамленні асобных, нават самых нязначных фактаў, яна заўсёды выказвае ім шчырую падзяку. Так, у прыватнасці, і ў дадзенай кнізе пра Пісарава, дзе, акрамя многіх іншых, яна дзякуе, напрыклад, Мікалаю Янчуку за дазвол «напечатаць переданные им в Московский Румянцевский Музей литературные материалы, касающиеся Писарева», а таксама «особенно глубокую благодарность приношу Нестору Александровичу Котляревскому за его всегда дорогие... советы, указания и помощь; ему обязана эта работа своим возникновением и появлением в печати» [15, с. 9].

У гэтым жа годзе ў калектыўным зборніку супрацоўнікаў Пушкінскага Дома Я. Казановіч апублікавала незавершанае дзіцячае апавяданне крытыка «Ордэн гары» са змястоўным каментарыем, дзе праводзіць паралель паміж Д. Пісаравым і Г. Гейнэ, які таксама яшчэ ў раннім дзяцінстве захапіўся літаратурнай творчасцю, чым уразіў усіх аматараў паэзіі, як суайчыннікаў, так і замежных прыхільнікаў яго мастацкага таленту [17].

Названае падабенства творчага лёсу Пісарава і Гейнэ не было, відаць, выпадковым біяграфічным супадзеннем. У шэрагу іншых публікацый Яўлалія Паўлаўна паказала натуральнае прыцягненне ўвагі рускага крытыка да творчай спадчыны нямецкага паэта. І ўвага гэтая рэалізавалася не толькі ў напісанні Пісаравым шэрага літаратуразнаўчых прац, прысвечаных творчасці Гейнэ, але і ў спробе перакладу яго вершаў на рускую мову.

Глыбокае асэнсаванне творчай спадчыны рускага крытыка дазволіла Яўлаліі Казановіч напісаць, на наш погляд, выдатны артыкул «Пісараў пра Гейнэ», апублікаваны ў акадэмічным часопісе [28]. Праца была падрыхтавана «ў 1925–1926 годзе для няздзейснага зборніка памяці Нестара Аляксандравіча Катля-

рэўскага» [28, с. 655], які раптоўна памёр у маі 1925 г. Артыкул быў рэкамендаваны да друку 4 красавіка 1928 г. акадэмікам Сяргеем Фёдаравічам Платонавым (1860–1933 гг.), наступным пасля Н. Катлярэўскага дырэктарам Пушкінскага Дома (1925–1929 гг.), які спецыялізаваўся на даследаванні падзей рускай гісторыі другой паловы XVI – пачатку XVII стст. (вызвалены ад пасады і арыштаваны па «акадэмічнай справе» ў 1929 г.).

Выключную прыхільнасць Пісарава да Гейнэ Яўлалія Казановіч пацвярджае тым, што «ни к кому из художников слова он так часто не обращался в своих статьях, как к Гейне» [28, с. 656], а таксама шматлікімі перакладамі твораў Гейнэ на рускую мову, як апублікаванымі, так і неапублікаванымі. У выніку дэтальнага і высокапрафесійнага аналізу творчай спадчыны Дзмітрыя Пісарава, Яўлалія Паўлаўна робіць наступную выснову:

«Если разбить по рубрикам все отдельные замечания Писарева о Гейне и из них нарисовать общую картину творческого облика поэта теми красками, какие даёт для этого Писарев в разбросанном виде – получится портрет почти во весь рост и большого сходства с оригиналом. Сам Писарев проделал эту работу только частично в статье “Генрих Гейне”, но краски для всей картины заготовил, хотя и оставил их только на палитре» [28, с. 672].

Увогуле знаёмства з творчай спадчынай Яўлаліі Казановіч указвае на выключную яе мэтанакіраванасць, арганізаванасць і імкненне да вычарпальнасці ў распрацоўцы абранага аб'екта даследавання. «Пісараўская» тэма ў яе творчасці займае асаблівае месца, а кожная новая публікацыя не паўтарае ранейшыя, а наадварот – пашырае і ўзбагачае рознакаляровую палітру жыцця і творчасці рускага крытыка. Варта адзначыць і тое, што менавіта 1920-я гады, асабліва іх першая палова, былі найбольш прадуктыўнымі ў творчай дзейнасці Яўлаліі Паўлаўны. У часопісе «Печать и революция» яна публікуе вялікі артыкул пра асабістыя адносіны Някрасава і Пісарава [25]. Гэта адметная літаратуразнаўчая праца Яўлаліі Казановіч, адрозная ад многіх іншых са сціс-

лымі каментарыямі да друкаваных лістоў і блізкая па агульным змесце з больш познімі артыкуламі [27; 28].

Менавіта ў гэтых артыкулах найбольш ярка і выразна выяўляюцца яе літаратурныя здольнасці, рэалізуецца творчы метада, выкрышталізоўваецца індывідуальны стыль выкладу думак. Асабліва ў 1920-я гады, яшчэ пры жыцці Нестара Катлярэўскага, Яўлалія Казановіч «расце як на дражджах» у творчым плане. І калі б не заўчасная раптоўная смерць дарагога ёй настаўніка, мы ўпэўненыя, лёс яе склаўся б значна больш спрыяльна і здолела б яна зрабіць для філалогіі яшчэ больш.

Артыкул «Някрасаў і Пісараў» складаецца з 7 раздзелаў, у якіх Яўлалія Паўлаўна дэтальна і ўсебакова прааналізавала ўзаемаадносіны гэтых адметных фігур расійскага літаратурнага руху 1960-х гадоў у момант закрыцця выданняў «Современник» і «Русское слово», дзе яны працавалі, і падрыхтоўкі да выдання «Отечественных записок». На жаль, развіццё ўзаемаадносін Някрасава і Пісарава не адбылося з прычыны заўчаснай смерці рускага крытыка. Публікацыя падкупляе ўсім: самой структурай, стылем выкладу, шырынёй прыцягнутых фактаў і глыбінёй творчага аналізу.

Пазней (1930-я гг.) у новым штогодніку «Звенья» яна друкуе яшчэ два артыкулы «пісараўскай» тэматыкі. Гэта «Ліст да А. К. Трэскінай» [16] і «Пісараў Д. І. Дзідро і яго час» [27]. У першай з названых публікацый, невялікай па аб'ёме, пададзены тэкст ліста Пісарава да Аляксандры Трэскінай, жонкі адмірала А. М. Трэскіна, «сыном якога Ніколаем, студэнтам С.-Пetersбургскага ўніверсітэта Писарев сильно сдружился к этому времени» [16, с. 756]. Падрабязны каментарый Яўлаліі Казановіч дае новыя штрихі да партрэта рускага літаратурнага крытыка.

Другая праца ўяўляе сабой публікацыю незавершанага Дзмітрыем Пісаравым артыкула пра французскага пісьменніка і філосафа Дэні Дзідро з грунтоўным уступам Яўлаліі Паўлаўны пад назвай «Д. И. Писарев после крепости и его статья “Дидро и его время”» [27, с. 625–649] і змястоўнымі каментарыямі да гэтага артыкула Пісарава [27, с. 684–700]. Такім чынам, аўтарская праца Яўлаліі Казановіч складае 42 старонкі тэксту, набранага петытам, і значна перавышае па аб'ёме працу самога Пісарава. Тут

пададзены дэталёвы аналіз грамадска-палітычнай сітуацыі ў тагачаснай Расійскай дзяржаве і істотныя жыццёвыя праблемы крытыка пасля чатырохгадовага турэмнага зняволення: «Русское слово» і «Современник» былі закрыты, а перадовыя выдання второстепенного значення сильно сжаты новымі цензурнымі пастаўленнямі; самі выдаткі і пісаткі прабывалі ў страху за сваю асобную бяспечнасць, так як абыскі і арысты ў іх сродку... сталіся не рэдкім з'яўленнем... Пачынаць ці аднаўляць сваю літаратурную жыццёвую пры такіх абставінах было чрэзвычайна трудна...» [27, с. 625].

Значную ўвагу ў сваім уступе Яўлалія Казановіч надае ўзаемаадносінам Дзмітрыя Пісарава і Марыі Маркавіч (літаратурны псеўданім Марка Ваўчок), траюраднай сястры крытыка, у якую ён пасля смерці яе мужа быў моцна закаханы, аднак на думку многіх даследчыкаў без узаемнасці. Надрабязная характарыстыка Марыі Маркавіч у тыповым «псіхалагічным стылі» Яўлаліі Казановіч настолькі захапляльная, што цяжка не працытаваць хоць некалькі фрагментаў гэтага апісання:

«М. А. Маркович была далёка не заурядной личностью; не говоря уже об её таланте, исключительно которому она была обязана своей известностью на первых порах, — свойства её ума и характера ставили её выше обыкновенного уровня. Портрет писательницы, относящийся к первым годам её литературной карьеры, показывает нам большие, серьёзные, серые, как говорят, глаза, спокойные-прямые, не опускающиеся, одновременно что-то говорящие — и молчаливые, вопрошающие — и затаённо раздумывающие, и, взглядевшись в них, мы согласимся, что они могли останавливать на себе взоры отражением внутреннего мира, богатого думами и чувствами, могли в минуты оживления светить — по словам её сына — “ясной прелестью душевной правды”, или испытующе, почти испуганно обращаться на собеседника при малейшем несоответствии его слов с её идеальными представлениями о жизни и людях» [27, с. 641]; «попав в круг людей, выдающихся умом, талантами и душевными качествами, она была в нём на своём месте и могла вызывать то поклонение, о котором свидетельствуют современники. Это была

натура крупная, сильная, наделённая чутким и добрым сердцем, умом, талантом, большими запросами, недюжинной энергией, чувством и сознанием собственного достоинства и умением проявить его там, где этого требовали обстоятельства. Против такой женщины трудно было устоять Писареву, раз он попал в среду её внимания; он и не устоял» [27, с. 642].

Далей Яўлалія Казановіч аналізуе саму працу крытыка, параўноўвае яе з ранейшымі яго публікацыямі і робіць выснову, што пра агульную ідэалагічную пазіцыю Пісарава на падставе фрагмента артыкула меркаваць складана, «до такой степени она в нём расплывчата и неопределённа» [27, с. 648].

У храналагічным аспекце завяршальнай працай «Пісараўскага» цыклу з ліку адшуканых намі на гэты час з'яўляецца вялікая публікацыя Яўлаліі Казановіч у акадэмічным зборніку «Шасцідзясятая гады» (1940 г.) пад агульнай назвай «Лісты Д. І. Пісарава», якая фактычна складаецца з чатырох асобных частак: «Лісты Д. І. Пісарава» (уступны артыкул), «Лісты Д. І. Пісарава да бацькоў», «Лісты Д. І. Пісарава да Л. М. Майкава», «Лісты Д. І. Пісарава да М. А. Маркавіч». Як адзначае ва ўступнай частцы Яўлалія Паўлаўна, надрукаваныя тут лісты Дзмітрыя Пісарава «распадаюцца на тры аддзелы і адносяцца да трох розных перыядаў яго жыцця» [29, с. 107]. Лісты да бацькоў ахопліваюць перыяд навучання будучага крытыка ў 3-й Санкт-Пецярбургскай гімназіі (1852–1855 гг., 20 лістоў), да ўніверсітэцкага сябра Л. Майкава (1858–1860 гг., 4 лісты) і заключны раздзел складаюць 11 лістоў да М. Маркавіч у апошні год жыцця Д. Пісарава (1867–1868 гг.).

На думку Я. Казановіч, лісты да бацькоў «как фон, на котором отдельными мелкими чёрточками вырисовывается специфика будущей личности и все данные незаурядного литературного дарования» [29, с. 107], лісты да А. Майкава сведчаць пра шырыню літаратурных планаў і пачынанняў Пісарава, а лісты да М. Маркавіч «завершают собою последний этап его биографии, едва ли не самый тяжёлый, как по неудачным попыткам возобновления своей литературной деятельности, временно прерванной различными обстоятельствами, так и по чувству неудовлетворённости в

личной жизни» [29, с. 107]. Пасля кожнай падборкі лістоў пададзены каментарыі аўтара публікацыі.

Другім аб'ектам даследчай дзейнасці Я. Казановіч, як мы ўжо згадвалі, быў Фёдар Цютчаў – яе любімы рускі паэт, як прызнавалася яна сама ў адным з лістоў да С. Дурыліна, вядомага рускага педагога, багаслова, літаратуразнаўцы і паэта: «С интересом читала Вашу статью, и опять, как и всегда, пожалела, что мой любимый композитор так мало отзывался на моего любимого поэта; я говорю о Танееве. Мне всегда казалось, что Танеев в русской музыке тоже, что Тютчев в русской поэзии, и когда я слушала его камерную музыку или его романсы, я всегда невольно думала: вот кому бы передать Тютчева в звуках!» [52, с. 285].

Пры ўсёй нешматлікасці публікацый Яўлаліі Казановіч пра Ф. Цютчава ўклад яе ў вывучэнне жыцця і літаратурнай спадчыны рускага паэта і дыпламата даволі значны. З таго, што нам пашчасціла адшукаць, яна склала два зборнікі, прысвечаныя Ф. Цютчаву, а таксама апублікавала тры артыкулы (1 у суаўтарстве).

Першым яе ўнёскам у «цютчаўніцу» стаў зборнік лістоў паэта да Алены Карлаўны Багданавай і яе сына Сяргея Пятровіча Фралова з каментарыямі [36]. Ба ўступе да зборніка Яўлалія Казановіч з уласцівай ёй арыгінальнасцю і адзнакай псіхалагізму рознабакова характарызуе асобу паэта як творцы і звычайнага чалавека, адзначаючы пры гэтым яго несумненны літаратурны талент: «Как в своей личности, так и в своей поэзии он окружён тайной, которую можно приоткрыть с помощью намёков, но объяснить которую, тем более – логически и до конца – нельзя. Тютчев – загадка, которая долго ещё, если не всегда, будет неразгаданной в тайниках своего мирозерцания, своего мироощущения, своих человеческих чувств, страстей и поступков. Личность и дарования несомненно гениальные...» [36, с. 4].

У зборніку апублікавана і падрабязна пракаментавана 26 лістоў паэта, з якіх 24 напісаны на французскай мове і перакладзеныя складальніцай зборніка на рускую мову, а 2 лісты – па-руску. Выданне не засталася па-за ўвагай навуковай грамадскасці. Апублікаванае ў маі 1926 г., яно ўжо ў ліпеньскім нумары часопіса «Печать и революция» і ў вераснёўскім нумары часопіса «Красная

новь» было прарэцэнзавана адпаведна Дзмітрыем Благім і Георгіем Чулковым. Дзмітрый Благой, напрыклад, адзначае, што «лісты абкружаны грунтоўнейшым рэдактарскім апаратам – жыва напісанай прадмовай, падрабязнымі заўвагамі» [2, с. 187], а Георгій Чулкоў, таксама даследчык творчасці Ф. Цютчава, піша: «Новы збор лістоў Цютчава, хоць і вельмі сціплы па памерах і змесце, выгадна адрозніваецца ад папярэдніх публікацый добрымі намерамі рэдактара выканаць сваю працу не па-дылетанцку, забяспечыўшы эпісталярны матэрыял адпаведным навуковым апаратам» [58, с. 228]. Як у сур'ёзнай навуковай рэцэнзіі, у гэтых публікацыях пададзены і асобныя заўвагі да некаторых каментарыяў складальніка, але яны маюць дачыненне толькі да храналагічна-біяграфічных фактаў памянёных у лістах асоб.

Другі цютчаўскі зборнік «Уранія», укладзены і надрукаваны намаганнямі Яўлаліі Казановіч, уяўляе сабой зборнік навуковых артыкулаў [57]. У ім былі змешчаны два артыкулы Яўлаліі Паўлаўны: «З мюнхенскіх сустрэч Ф. І. Цютчава (1840-я гады)» [18], дзе гаворка ідзе пра ўзаемаадносіны рускага паэта і нямецкага публіцыста, палітыка, гісторыка ўсходазнаўцы і вандроўніка Якаба Піліпа Фальмяраера (1793–1861 гг.) і «Лісты Ф. І. Цютчава да Л. Э. Трубяцкой» [10; пад крыптонімам *Е. К.*].

Сваім артыкулам пра Цютчава яна была не зусім задаволена, пра што і пісала ў лісце да Сяргея Дурыліна: «О своей статье уже не пишу, так как сама ею очень недовольна и знаю все её погрешности; может быть Вы заметите ещё, и то, что ускользнуло от моего авторского глаза и сознания» [52, с. 290]. Вось так заўсёды строга і патрабавальна ставілася Яўлалія Казановіч не толькі да іншых, але і да сябе самой. Аднак, як вынікае з гэтай жа перапіскі, выданне ў асноўным было добразычліва сустрэта прыхільнікамі Ф. І. Цютчава: «Урания» очень удачна: светла, благородна по тону, по стилю и по внешности...» [52, с. 292], а таксама крыху пазней: «Об “Урании” слышу добрые отзывы (напр., от проф. Н. К. Гудзия), но не знаю, кто соберётся написать о ней добрый отзыв. Боюсь, что доброго отзыва не будет, т. к. все “тютчевисты” – Чулков, Благой – участвуют в сборнике, а иным легче ругнуть, чем похвалить. Похвалу я ценю в таких случаях только с точки зрения рекоменда-

ции для издателей и читателей. А сама по себе кому она нужна?» [52, с. 298]; «Первый музыкант, откликнувшийся на мою статью в “Урании”, был Н. К. Метнер. Я получил от него письмо из Франции, где он концертирует... и очень удовлетворён сборником» [52, с. 304–305]. Перасцярогі Сяргея Дурыліна адносна станоўчай рэцэнзіі, на шчасце, у поўнай меры не спраўдзіліся.

Ужо ў 1929 г. з’явілася тры рэцэнзіі на «Уранію», пры гэтым водгукі М. Лернера [40] і С. Радзіна [51] увогуле былі станоўчымі, і толькі ананімны аўтар публікацыі ў «Летапісах марксізму» [4] выказаўся крытычна з выразнай ідэалагічнай афарбоўкай на адрас змешчаных артыкулаў Л. Пумпянскага і Я. Казановіч. Тым не менш рэцэнзенты падкрэслілі важнасць і неабходнасць апублікаванай працы з нагоды 125-гадовага юбілею рускага паэта, а таксама адзначылі ўдалую назву альманаха, якая супадае з найменнем аднаго з ранніх вершаў Ф. Цютчава і альманаха 1826 г., у якім ён удзельнічаў [40, с. 191].

Два апублікаваныя артыкулы Яўлаліі Казановіч пра Фёдара Цютчава – гэта невялікія па аб’ёме наментарыі лістоў паэту і ад яго іншым асобам [37] (надрукаваны пад псеўданімам Е. Паўлава), а таксама паведамленне аб праекце даклада пра грэчаскія справы, складзены Ф. Цютчавым пры рускім пасольстве ў Мюнхене [32]. Абодва матэрыялы адчыняюць чытачу цікавыя і малавядомыя на той час старонкі біяграфіі рускага паэта і дыпламата. А яшчэ адзін артыкул «Ф. І. Цютчаў. Два новыя вершы» [35] знаёміць з ненадрукаванымі да таго часу двума вершамі паэта. Яўлалія Паўлаўна робіць грунтоўны аналіз твораў, а таксама ўзаемаадносін Ф. Цютчава і А. Дзянісьевай.

Як супрацоўнік Пушкінскага Дома Яўлалія Казановіч мела дачыненне да фарміравання яго фондаў і шырокія кантакты ў літаратуразнаўчым асяроддзі. Таму не дзіўна, што яна ў сваёй творчай дзейнасці не замыкалася на дзвюх адметных асобах рускай літаратуры – Пісараве і Цютчава, а даследавала і іншыя цікавыя ёй факты з гісторыі літаратурнага жыцця. Так у 1934 г. яна надрукавала артыкул пра вытокі ідэі Аляксандра Пушкіна напісаць аповесць «Егіпецкія ночы» [20], дзе абгрунтоўвае думку, што «образ этот внушён был поэту импровизациями Лангеншвар-

ца, точнее – вечером 24 мая 1832 года, на котором Пушкин присутствовал», а праз тры гады ён «воскресил в своей памяти вечер 24 мая и под влиянием этого воскрешения приступил к созданию “Египетских ночей”» [20, с. 203]. У часопісе «Былое» Яўлалія Казановіч публікуе лісты Пятра Лаўрова, філосафа, сацыёлага, публіцыста, ідэолага народніцтва, да Рыгора Вырубавы, філосафа, сацыёлага, прыродазнаўцы, і забяспечвае іх грунтоўнымі тлумачэннямі і каментарыямі, а таксама спісам іх асноўных прац і публікацый пра іх, у чым можна бачыць водгукі яе студэнцкай цікавасці да філасофіі [31].

На самым пачатку 1920-х гадоў пайшоў з жыцця Дзмітрый Аўсянік-Кулікоўскі, літаратуразнаўца, лінгвіст, псіхолаг, культуролаг, паслядоўнік школы А. Патабні, памёр якога 10 мая 1921 г. у Петраградскім Доме літаратараў прайшло жалобнае пасяджэнне. На ім з успамінамі пра выдатнага рускага вучонага і педагога выступілі, напрыклад, акадэмікі Нестар Катлярэўскі і Сяргей Альдэнбург, іншыя навукоўцы, што добра ведалі яго. Сярод прамоўцаў была і Яўлалія Казановіч, якая падзялілася з прысутнымі сваімі ўспамінамі пра знамага вучонага, што былі надрукаваны пазней у часопісе «Начала» [26]. Тэкст выступлення ўдзячнай курсісткі эмацыйны, змястоўны, павучальны і заслугоўвае ўвагі сучаснага маладога пакалення.

Мы ўжо адзначалі, што Нестар Катлярэўскі займаў асаблівае месца ў лёсе Яўлаліі Казановіч. Калі яго не стала, удзячная вучаніца напісала самую аб'ёмістую і змястоўную з тых, што нам вядомыя на гэты час, біяграфію свайго настаўніка і кіраўніка Пушкінскага Дома [24]. Падрабязны апавед яна завяршае характарыстыкай Нестара Катлярэўскага, чым ён быў для супрацоўнікаў:

«Нестор Александрович был нам дорог не только как просвещенный, гуманный, обаятельно-мягкий, отзывчивый, глубоко-честный, благородный и справедливый человек, к которому каждый из нас мог приходить со всеми своими нуждами в уверенности, что он отнесётся к ним с исключительной чуткостью и деликатностью, – Нестор Александрович был нам дорог, как такой глава и руководитель нашего учреждения, который его создал, имя которого было в своё время знаменем, привлекавшим к молодому

учреждению всеобщие симпатии, доверие и уважение, который и нам давал возможность и право гордиться тем, что мы к этому учреждению принадлежим, а в совместной работе с ним и под его руководством — видеть для себя образец и высокую школу идейного труда, направленного к широким просветительным целям» [24, с. 53].

У 1939 г. Яўлалія Казановіч выдае ў «Бібліятэцы паэта», заснаванай Максімам Горкім, поўны збор вершаў Караліны Паўлавай (сапр. Караліна Карлаўна Яніш), чым першым каханнем, між іншым, быў Адам Міцкевіч [46]. На момант іх знаёмства Караліна Яніш «ужо пісала вершы, няблага малявала, была добра начытаная ў літаратуры, ведала некалькі замежных моў» [46, с. V]. Асабліва не засяроджваючы нашу ўвагу на вельмі цікавай біяграфіі гэтай адметнай рускай паэтэсы сярэдзіны XIX ст., адзначым толькі, што яе першае каханне не мела шчаслівага заканчэння. Хаця Адам Міцкевіч і зрабіў ёй прапанову «рукі і сэрца», аднак шлюб запырэчыла сям'я Караліны, якая палічыла бедняка-паэта неадпаведнай партыяй для яе, тым больш, што жаніх не карыстаўся сімпатыямі рускага ўраду.

Больш яны не сустракаліся. Думаецца, Яўлалія Казановіч невыпадкова рыхтавала да чарговага выдання ў Расіі поўны збор твораў Караліны Паўлавай. Ёй, напэўна, Караліна імпанавала як Асоба і як паэт: многія даследчыкі стылістыкі і паэтыкі Караліны Паўлавай адзначаюць яе захапленне экзатычнай, уражвальнай рыфмай, характэрнай большасці сімвалістаў, а асабліва В. Брусава. Як нам стала вядома, Яўлалія Паўлаўна на працягу 45 гадоў таксама пісала вершы, якія, здаецца, нідзе не друкавала. Вось невялічкі ўрывак з уступу да незавершанай юнацкай паэмы (так яна сама характарызуе), што быў дасланы ёй у лісце да С. Дурыліна:

Всё, что от прошлого нам память сохранила,
Восстало сном в закатной полосе
И дивным смыслом тайну озарило,
Явив её в неведомой красе.
Восток в закате кроется стыдливо,
Как солнца луч в предутренней росе;
С последним вздохом жизненного мига
Раскрылась вновь таинственная книга... [52, с. 328].

У выданне ўключана не толькі рускамоўная паэзія Караліны Паўлавай, але і яе вершы на нямецкай і французскай мовах у арыгінале, а таксама ў перакладах У. Раждзественскага. Выданне забяспечана грунтоўнымі і кваліфікаванымі каментарыямі Яўлаліі Паўлаўны ў канцы тома і цікавымі ілюстрацыямі.

Па завяршэнні разгляду ўсіх адшуканых пакуль што намі прыжыццёвых публікацый Яўлаліі Казановіч варта назваць яе артыкулы і дзённікавыя запісы, надрукаваныя ўжо пасля смерці аўтара, а таксама і завяршыць разгляд няпростага жыццёвага лёсу нашай суайчынніцы. Так у 1977 г. часопіс «Звязда» надрукаваў уласнаручны артыкул Яўлаліі Паўлаўны «Як быў напісаны А. Блокам верш “Пушкінскаму Дому”» [21], адшуканы ў яе асабістым архіве, што захоўваецца ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Публічнай бібліятэкі імя М. Салтыкова-Шчадрына, і падрыхтаваны да друку В. Сажыным. У ім падрабязна апісаны абставіны знаёмства Яўлаліі Паўлаўны са знакамітым рускім паэтам і гісторыя яго верша «Пушкінскаму Дому», што часта ўзгадваецца ў публікацыях даследчыкаў творчасці А. Блока і гісторыі стварэння Пушкінскага Дома. Пазней В. Сажын апублікаваў фрагмент дзённікавых запісаў Я. Казановіч, у якіх пераважна зноў жа гаворка ідзе пра А. Блока, а неабходнасць іх друкавання публікатар тлумачыць тым, што гэтыя запісы з’яўляюцца «важным дадаткам да біяграфіі» паэта [54, с. 108].

Праз два гады той жа В. Сажын у выданні Пушкінскага Дома друкуе значна большы па аб’ёме фрагмент дзённікавых запісаў Яўлаліі Казановіч, які таксама не з’яўляецца вычарпальным [49]. І тым не менш на сённяшні дзень гэта найбольшая публікацыя яе дзённікавых нататкаў, дзе падрабязна, храналагічна і факталагічна дакладна занатаваны падзеі 1913–1923 гг., звязаныя з арганізацыяй Пушкінскага Дома, фарміраваннем яго структуры, камплектаваннем фондаў, станаўленнем навукова-даследчай дзейнасці, арганізацыяй культурна-асветных мерапрыемстваў і інш. Па сцвярджэнні В. Сажына, «свае дзённікавыя запісы Яўлалія Паўлаўна Казановіч перапыніла ў сярэдзіне 1923 года, хаця яе служба ў Пушкінскім Доме працягвалася да канца 1929 года» [49, с. 161].

Аднак найноўшыя публікацыі пра Яўлалію Казановіч у расійскім друку дазваляюць выказаць сумненне наконт аб'ектыўнасці такога сцвярджэння. Напрыклад, Таццяна Рэзвых, філосаф, даследчыца творчай спадчыны Сяргея Дурыліна, пасля знаёмства з архіўнымі матэрыяламі Яўлаліі Казановіч напісала: «у яе архіве захаваўся цэлы шэраг дзённікаў і мемуараў» [52, с. 279]. Гэтая спадчына нашай суайчынніцы яшчэ чакае свайго даследчыка.

Як слухна адзначае В. Сажын у прадмове да дзённікаў Яўлаліі Казановіч, падчас працы ў Пушкінскім Доме яна «займалася апісаннем кніжных і музейных збораў, гісторыяй установы, набывала архівы, была сакратаром Н. Катлярэўскага, загадвала бібліятэкай (з 1913 г.)» [49, с. 161]. Чаго гэта каштавала маладой дзяўчыне, добра відаць з яе дзённікавых запісаў:

«1920 г. 29 марта. Из мусорной ямы раскапывали и добывали части архива Воронцовых и Строгановых. Спасли целый мешок столбцов 17 в. По счастью, часть архива, хранившаяся в ящиках, уцелела, и в таком виде [В.] Срезневский перевёз её к себе. Масса прекрасных старых портретов. Их берёт отдел охраны памятников для распределения по музеям...» [49, с. 166];

«9 июля. Едем с [М.] Гофманом за библиотекой [М.] Лонгинова. Отсюда везём с собою гвозди, верёвки, рогожу. За всем этим приходилось недели полторы ежедневно ходить в сорхоз, пока, наконец, удалось получить на всё наряды. ...Как же не безумие пытаться вывезти из имения, на расстоянии 23 вёрст от станции, в самую горячую деревенскую пору, при отсутствии у крестьян лошадей, при недостатке людей, библиотеку в 17000 томов почти» [49, с. 166];

«25 июля. Меня берёт ужас, когда я подумаю, как я управляюсь одна. Только сейчас, вечером, начали делать ящики; за целый день мне удалось зашить 4 куля (причём почти все книги для них перетаскала сама)... В моём распоряжении 4 дня для упаковки почти 15000 томов совсем одной!» [49, с. 167];

«29 июля. ...с моей стороны всё было готово..., груз довели аккуратно, вагон нагрузили благополучно, и я отдыхаю в Москве после горячих объятий, лобызаний и бездны взаимных любезностей с А. М. Козловской, кото-

рая казалась искренно растроганной всеми знаками внимания, оказанными ей представителями Пушкинского Дома. Завтра, если удастся пройти здесь по всем неизбежным мукам, еду в Петербург. Получу ли паёк, или он пропал по случаю моего опоздания! Ещё удовольствие – сапоги и платье за эту поездку – вдребезги. О, Пушкинский Дом, чем не жертвовала я для тебя! Так о сапогах ли думать!» [49, с. 167] і г. д.

А вось наступная нататка ў запіснай кніжцы Б. Мадзалеўскага: «1920 год. 15 апреля. Был с Казанович в Жилищном отделе Василеостровского Совдепа и в складе отбирал рамки и портреты для Пушкинского Дома из конфискованных квартир» [50, с. 12]. Сярод такіх паўсядзённых клопатаў Яўлалія Казановіч знаходзіла час і для сур'ёзных навуковых заняткаў, апісаных намі вышэй. І тым не менш па нейкіх прычынах узаемаадносіны яе з калегамі па працы не надта складваліся, пра што мы часткова ўжо сказалі. Нягледзячы на тое, што ўжо ў 1919 г. Яўлалія Паўлаўна была пераведзена на пасаду бібліятэкара, а да гэтага фактычна загадвала ёй, сітуацыя не змянілася. Вось што, напрыклад, пісаў акадэмік Станіслаў Струмілін, вучоны-эканаміст, статыстык, гісторык і сацыёлаг, Герой Сацыялістычнай Працы (1967 г.), у «Камісію па прызначэнні персанальных, акадэмічных і пісьменніцкіх пенсій» у 1940 г. пра Яўлалію Казановіч: «Яна была ініцыятарам і правадніком у жыццё многіх пачынанняў і мерапрыемстваў маладой установы, сваімі артыкуламі яна знаёміла з ім шырокую публіку і прапагандавала яго ў паўсядзённай прэсе, прыцягваючы гэтым шматлікія паступленні ў яго музейныя, рукапісныя і кніжныя фонды, без яе ўдзелу не прымалася ні адно колькі-небудзь прынцыповае рашэнне, і калі пры правядзенні ў 1919 г. у Пушкінскім Доме штатаў Я. Казановіч не атрымала ў ім належнае ёй па праву і заслужанае ёй месца – прычыну трэба шукаць не ў ёй, а ў асабістай нядобразычлівасці да яе аднаго са складальнікаў штатаў, нядобразычлівасці, дарэчы, якая суправаджала ўсю яе як папярэднюю, так і наступную працу ў Пушкінскім Доме. І, нягледзячы на гэта, Я. Казановіч не пакінула працу ў любімай ёй установе і працягвала служыць ёй да таго часу, па-

куль знешнія абставіны не прымусілі яе пайсці з Пушкінскага Дома, адным са стваральнікаў якога яна была» [52, с. 280].

У працэсе працы над нарысам мы звярнулі ўвагу не толькі на гэты, але і некаторыя іншыя «дзіўныя» факты. Так, напрыклад, артыкул Яўлаліі Казановіч «Проект дипломатической депеши по поводу греческих дел, составленный Ф. И. Тютчевым в 1833 году» [32], надрукаваны ў акадэмічным зборніку ў кастрычніку 1928 г., чамусьці ператварыўся ў публікацыю самога Фёдора Цютчава: у калантытуле артыкула і ў канцы тэксту яе прозвішча заклеена зверху прозвішчам «Ф. Тютчев», набраным у той жа тыпаграфіі. У выніку атрымліваецца, што сам Ф. Цютчаў напісаў тлумачэнні да тэксту праекта свайго даклада і зрабіў пераклад яго з французскай мовы праз 55 гадоў пасля сваёй смерці.

Каму і навошта спатрэбілася заклеіць прозвішча аўтара ў 850 асобніках выдання, невядома. Затое ў гэты ж час пад прозвішчам Я. Казановіч як укладальніцы ў Ленінградзе надрукаваны зборнік «Уранія», а да пачатку «акадэмічнай справы» 1929 г., у сувязі з чым і была арыштавана Яўлалія Паўлаўна, заставаўся яшчэ амаль год. І пазней некаторыя аўтары «забывалі» ўпамінаць яе як даследчыцу творчасці Д. Ісісарава і Ф. Цютчава.

На наш погляд, Яўлаліі Казановіч больш складана стала працаваць пасля раптоўнай смерці яе навуковага кіраўніка і дырэктара Пушкінскага Дома Нестара Катлярэўскага (май 1925 г.), які, безумоўна, «тушыў» тыя канфлікты, што часам узнікалі ў яе з калегамі па працы, шануючы Яўлалію Паўлаўну найперш як выдатнага навуковага супрацоўніка, дысцыплінаванага і патрабавальнага. Апошнім часам, дарэчы, яе навуковыя заслугі пачалі ацэньвацца дастаткова аб'ектыўна: «Высокі навуковы ўзровень бібліятэчнай работы ў Пушкінскім Доме, дасканаласць сістэмы каталогаў бібліятэкі, паўната падбору спецыяльнай літаратуры забяспечваліся яшчэ і тым, што ў бібліятэцы вялі сваю працу як спецыялісты-бібліятэкары, так і высокакваліфікаваныя літаратуразнаўцы, сярод якіх – Я. П. Казановіч, Б. В. Тамашэўскі, І. А. Кубасаў, К. Д. Муратава, М. В. Ізмайлаў, М. А. Панчанка і інш.» [1, с. 280]. А ў канцы 1920-х гадоў абставіны для яе складваліся не лепшым чынам. У ліпені 1929 г. пачалася так званая

«чыстка» і ў Пушкінскім Доме («справа акадэмікаў»). Яўлалія Казановіч, як сведчаць яе лісты да Сяргея Дурыліна, нават спрабавала пазбегнуць найгоршых для сябе наступстваў праз ад'езд на пэўны час з Ленінграда ў Наўгародскую вобласць: «Мой адрас будзе такой: ст. Торбіно Октябрьской жел. дор., село Зарученье, хутор "Улитина Гора"; Наталье Александровне Дмитриевой, для передачи мне. Думаю выехать в субботу 20-го, если ничто не помешает» (ліст ад 14 ліпеня 1929 г.) [52, с. 318]. Аднак у сувязі з праверкамі ў Пушкінскім Доме яна паехала туды пазней. Вось якімі ўражаннямі ад паездкі дзеліцца Я. Казановіч са сваім карэспандэнтам у вераснёўскім лісце:

«Вернувшись сейчас из мирного Новгородского края, столь далёкого действительности здешней, и получив Ваше письмо, я подумала: отчего не получила я его там, или отчего не написала Вам оттуда! Как мирны, спокойны и миролюбивы были там мои чувства, как легко и бездумно дышалось там порою, особенно под лаской осеннего солнца, среди добрых здоровых, не знающих наших невзгод и бед людей, людей с крепкими нервами и крепкими, напитанными соками земли телом и душой. Там и Гётевский соловей мог быть утешителем, и правда искусства могла сливаться с правдой жизни, не внося смятения и разлада в ум и чувства; а здесь — здесь соловей должен превратиться в библейского пророка, чтобы получить своё оправдание и быть — правда, горьким — утешителем. ...И трудно быть бодрой, трудно писать бодрые письма столь слабому духом человеку, как я (это не рисовка, это грустная истина). Но попробую взять себя в руки, а для этого надо вернуться мыслью туда, откуда я приехала, и где так не хотелось о чём-нибудь думать!» [52, с. 326].

Гэты ліст напісаны прыкладна ў сярэдзіне верасня 1929 г. Ён дэманструе пэўную разгубленасць, распач, безвыходнасць і безабароннасць перад навіслай пагрозай. І з кастрычніка яна была арыштавана, але 29 лістапада вызвалена з-пад арышту. На наступны ж дзень Яўлалія Казановіч вяртаецца на працу ў Пуш-

кінскі Дом, аднак 16 снежня 1929 г. падае заяву і ў той жа дзень звальняецца са сваёй любімай установы.

Некаторы час пасля звальнення з Пушкінскага Дома Яўлалія Казановіч афіцыйна нідзе не працавала, а затым была бібліёграфам у Галоўным геалага-разведвальным упраўленні (1930–1931 гг.), Дзяржаўным гідралагічным інстытуце (1932 г.), Навукова-даследчым інстытуце гідратэхнікі (1932 г.), а з 1933 г. працавала пераважна па дагаворах з выдавецтвамі і ў Інстытуце мовы і мыслення імя М. Мара пазаштатным супрацоўнікам па слоўніковым аддзяленні (1939–1941 гг.) [50, с. 451]. Аднак сувязі з Пушкінскім Домам яна не перапыняла: пра гэта сведчаць яе навуковыя публікацыі, што без дакументаў і матэрыялаў, якія там знаходзяцца на захаванні, не маглі б з’явіцца ў друку.

Такім чынам, нам папчасціла выявіць 30 надрукаваных прац Яўлаліі Казановіч (з улікам апублікаванага В. Сажыным фрагмента дзённіка). У афіцыйным бібліяграфічным даведніку Пушкінскага Дома пра навуковую дзейнасць установы (1981 г.) было ўключана толькі 7 публікацый Я. Казановіч [48]. Але знойдзенае намі – не поўны пералік яе навуковай спадчыны, паколькі далёка не ўсе перыядычныя выданні і навуковыя зборнікі таго часу мы змаглі праверыць на наяўнасць артыкулаў Яўлаліі Паўлаўны. Яшчэ шэраг цікавых прац засталіся ў рукапісах. Гэта «Новое стихотворение Ф. И. Тютчева» (прызначаўся для VII тома зборніка «Звенья», які не быў надрукаваны) [41, с. 458], «Библиография о Д. И. Писареве. 1921–1940» (876 аркушаў), «Ф. И. Тютчев. Материалы к работе с ним. Хронологическая канва. Выписки из писем разных лиц. 1930-е гг.» (159 аркушаў), «Молодая Германия и Макс Штирнер. Материалы к работе» (94 аркушы), усе рукапісы захоўваюцца ў Санкт-Пецярбургу (фонд 326) [52, с. 279–280].

Пакінула Яўлалія Казановіч ненадрукаванай і значную літаратурную спадчыну: дзённікі і мемуары, дзве драмы – «Наконец курсистка!», у 7 дзеях (люты 1906 г., Санкт-Пецярбург) і «Трагедия любви», драма-рамантычны эцюд у 4-х дзеях з пралогам (1913 г.), апавесць «Обновлённые» (1910 г., Санкт-Пецярбург), апавяданні і два вялікія сшыткі вершаў (1895–1940 гг.) [52, с. 279]. Яўлалія Паўлаўна, маючы шырокія кантакты ў навуко-

вым асяроддзі, напэўна ж мела ліставанне з шэрагам вядомых асоб, як сведчыць яе перапіска з Сяргеем Дурыліным. Мы адшукалі звесткі, што 5 лістоў Яўлаліі Казановіч за перыяд 1928–1932 гг., адрасаваныя Мсціславу Аляксандравічу Цяўлоўскаму (1883–1947 гг.), вядомаму літаратуразнаўцу-пушкіністу, а таксама даследчыку жыцця і творчасці Льва Талстога, захоўваюцца ў яго архіве (фонд 387) [12, с. 103]. Згодна з публікацыяй супрацоўнікаў Пушкінскага Дома, яны паступілі ў архіў у 1958–1961 гг.

На жаль, абставіны і дата смерці Яўлаліі Казановіч да гэтага часу да канца не высветлены. Найбольш пашыраная ў друку версія выглядае наступным чынам: памерла на пачатку студзеня 1942 г. у блакадным Ленінградзе [50, с. 378 і інш.]. У бюлетэнях Рукапіснага аддзела Пушкінскага Дома адразу пасля вайны паведамлялася, што яе не стала «паміж 20 снежня 1941 і 10 студзеня 1942 г. у Ленінградзе» [6, с. 80]. Анатоль Стацкевіч-Чабаганаў падае дату смерці 1 студзеня 1942 г., як бачым – сярэдняя дата ў вышэйазначаным часавым дыяпазоне [55; 56].

Складальнік даведніка пра пісьменнікаў, што загінулі ў блакадным Ленінградзе, Захар Дзічараў друкуе сваю версію без спасылкі на афіцыйныя дакументы ці канкрэтных сведкаў: «Як успамінаюць, прысела адпачыць у крэсла на лесвіцы Дома пісьменніка. І больш ужо не ўстала» [9, с. 516].

Таццяна Рэзвых са спасылкай на архіўны аддзел Расійскай нацыянальнай бібліятэкі сцвярджае, што «восенню 1941 г. Я. П. Казановіч знаходзілася ў эвакуацыі ў Пензе» [52, с. 281]. Аднак далей цытуе В. Сажына з яго вядомай публікацыі 1982 г., што «суровай блакаднай зімой, у канцы снежня 1941 або ў пачатку 1942 г. (больш дакладныя дадзеныя адсутнічаюць), Яўлалія Паўлаўна Казановіч памерла» [52, с. 281]. У выніку два сцвярджэнні супярэчаць адно аднаму: калі Я. Казановіч была ў эвакуацыі, то як яна памерла ў блакадную зіму? У Пензе ні блакады, ні ваенных дзеянняў не было. Хутчэй за ўсё, адказ на гэтае пытанне хаваецца ў архівах.

Літаратура

1. Баскаков, В. Н. Пушкинский Дом / В. Н. Баскаков. – 2-е изд., доп. – Л.: Наука, 1988. – 310 с.
2. Благой, Д. [Рецензия] // Печать и революция. – 1926. – № 7. – С. 186–187. – Рец. на кн.: Казанович, Е. П. Фёдор Иванович Тютчев в письмах к Е. К. Богдановой и С. П. Фролову (1866–1871) / Е. П. Казанович. – Л.: Изд. ОРЯС АН СССР, 1926. – 80 с.
3. Большая Российская энциклопедия : в 35 т. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2004–2017. – Т. 4. – 2006. – 751 с.
4. Б. п. [Рецензия] // Летописи марксизма. – 1929. – № 9 / 10. – С. 205–207. – Рец. на кн.: Урания. Тютчевский альманах (1803–1928) / под ред. Е. П. Казанович. – Л.: Прибой, 1928. – 312 с.
5. Бродский, Н. [Рецензия] // Печать и революция. – 1922. – № 6. – С. 286–287. – Рец. на кн.: Радуга. Альманах Пушкинского Дома. – Петербург: Кооперативное изд-во литераторов и учёных, 1922. – 308 с.
6. Бюллетени Рукописного отдела Пушкинского Дома. – М. – Л.: АН СССР, 1947. – 96 с.
7. Высшие женские (Бестужевские) курсы: библиографический указатель / отв. ред. З. А. Евтеева [и др.]. – М.: Книга, 1966. – 192 с.
8. Гараты і вёскі Беларусі: энцыклапедыя. – Мінск: Беларус. энцыкл., 2004–2014. – Т. 5, кн. 1: Магілёўская вобласць. – 2008. – 728 с.; – Т. 6, кн. 2: Магілёўская вобласць. – 2009. – 544 с.
9. Голоса из блокады. Ленинградские писатели в осаждённом городе (1941–1944) / сост. Захар Дичаров. – СПб.: Наука, 1996. – 527 с.
10. Е. К. [Казанович, Е. П.] Письма Ф. И. Тютчева к Е. Э. Грубецкой / Е. К. // Урания. Тютчевский альманах (1803–1928) / под ред. Е. П. Казанович. – Л.: Прибой, 1928. – С. 125–171.
11. Ежегодник Рукописного отдела Пушкинского Дома на 1996 год: Борис Львович Модзалевский: материалы к научной биографии. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2001. – 606 с.
12. Ежегодник Рукописного отдела Пушкинского Дома. 1969. – Л.: Наука, 1971. – 152 с.
13. Измайлов, Н. В. Воспоминания о Пушкинском Доме. 1918–1928 / Н. В. Измайлов; публ. Н. А. Прозоровой // Ежегодник Рукописного отдела Пушкинского Дома на 1998–1999 год. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2003. – С. 272–346.
14. Казанович, Е. П. «Пушкинский Дом». История его возникновения / Е. П. Казанович // Временник Пушкинского Дома. 1913. – Санкт-Петербург, 1914. – С. IX–XVII. [Назва артыкула пададзена ўмоўна ў адпаведнасці з традыцыяй яго апісання ў расійскіх крыніцах.]
15. Казанович, Е. П. Д. И. Писарев (1840–1856) / Е. П. Казанович. – Петроград: Наука и школа, 1922. – 201 с.
16. Казанович, Е. П. Д. И. Писарев. Письма к А. К. Трескиной / Е. П. Казанович // Звенья: сборники материалов и документов по истории литературы, искусства и общественной мысли XIX в. / под ред. В. Бонч-Бруевича. – М. – Л.: ACADEMIA, 1935. – V. – С. 755–758.
17. Казанович, Е. П. Детский рассказ Писарева «Орден горы» / Е. П. Казанович // Сборник Пушкинского Дома на 1923 год. – Петроград: Госиздат, 1922. – С. 233–244.
18. Казанович, Е. П. Из мюнхенских встреч Ф. И. Тютчева (1840-е годы) / Е. П. Казанович // Урания. Тютчевский альманах (1803–1928) / под ред. Е. П. Казанович. – Л.: Прибой, 1928. – С. 172–179.
19. Казанович, Е. П. К истории сношений Гоголя с Погодиным / Е. П. Казанович // Временник Пушкинского Дома. 1914. – Петроград, 1915. – С. 69–87.
20. Казанович, Е. П. К источникам «Египетских ночей» / Е. П. Казанович // Звенья: сборники материалов и документов по истории литературы, искусства и общественной мысли XIX в. / под ред. В. Бонч-Бруевича. – М. – Л.: ACADEMIA, 1934. – III–IV. – С. 187–204.
21. Казанович, Е. П. Как было написано А. Блоком стихотворение «Пушкинскому Дому» / Е. П. Казанович; публ. и прим. В. Сажина // Звезда. – 1977. – № 10. – С. 199–201.
22. Казанович, Е. П. Легенда о Святом Озере в Белоруссии / Е. П. Казанович // Живая старина. Год XXIV. Вып. III: 1915. – Петроград: Типография В. Д. Смирнова, 1916. – С. 273–276.

23. Казанович, Е. П. Легенда о Святом Озере в Белоруссии / Е. П. Казанович. – Петроград : Типография В. Д. Смирнова, 1916. – 4 с.
24. Казанович, Е. П. Н. А. Котляревский. Краткие биографические сведения / Е. П. Казанович // Памяти Нестора Александровича Котляревского. 1863–1925. – Л. : Государственная академическая типография, 1926. – С. 35–53.
25. Казанович, Е. П. Некрасов и Писарев / Е. П. Казанович // Печать и революция. – 1925. – Кн. 1. – С. 79–95.
26. Казанович, Е. П. Овсяннико-Куликовский на Бестужевских курсах. Воспоминания и впечатления курсистки / Е. П. Казанович // Начала. Журнал истории литературы и истории общественности. – Петербург, 1922. – № 2. – С. 21–35.
27. Казанович, Е. П. Писарев Д. И. Дидро и его время / Е. П. Казанович // Звенья : сборники материалов и документов по истории литературы, искусства и общественной мысли XIX в. / под ред. В. Бонч-Бруевича. – М. – Л. : ACADEMIA, 1936. – VI. – С. 625–700.
28. Казанович, Е. П. Писарев о Гейне / Е. П. Казанович // Известия Академии наук СССР. Отделение гуманитарных наук. – 1929. – № 8. – С. 655–672.
29. Казанович, Е. П. Письма Д. И. Писарева / Е. П. Казанович // Шестидесятые годы : материалы по истории литературы и общественному движению / под ред. Н. К. Пиксанова и О. В. Цехновицера. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1940. – С. 107–172.
30. Казанович, Е. П. Письма Кавелина к М. А. Маркович / Е. П. Казанович // Невский альманах. Выпуск второй. «Из прошлого» (писатели, художники, артисты) жертвам войны. – Петроград, 1917. – С. 58–70.
31. Казанович, Е. П. Письма П. Л. Лаврова к Г. Н. Вирубову / Е. П. Казанович // Былое. – 1925. – Кн. 2. – С. 10–29.
32. Казанович, Е. П. Проект дипломатической депешы по поводу греческих дел, составленный Ф. И. Тютчевым в 1833 году / Е. П. Казанович // Известия по русскому языку и словесности. – Л. : АН СССР, 1928. – Т. 1, кн. 2. – С. 525–535.
33. Казанович, Е. П. Пушкинский Дом в Петербурге / Е. П. Казанович // Русские ведомости. – 1913. – № 176 (31 июля). – С. 2–3.
34. Казанович, Е. П. Тургенев. Переписка с Д. И. Писаревым / Е. П. Казанович // Радуга. Альманах Пушкинского Дома. – Петербург : Кооперативное изд-во литераторов и учёных, 1922. – С. 207–225.
35. Казанович, Е. П. Ф. И. Тютчев. Два новых стихотворения / Е. П. Казанович // Звенья : сборники материалов и документов по истории литературы, искусства и общественной мысли XIX в. / под ред. В. Бонч-Бруевича. – М. – Л. : ACADEMIA, 1932. – I. – С. 86–92.
36. Казанович, Е. П. Фёдор Иванович Тютчев в письмах к Е. К. Богдановой и С. П. Фролову (1866–1871) / Е. П. Казанович. – Л. : Изд. ОРЯС АН СССР, 1926. – 80 с.
37. Кириллов, П. Неизданные письма Тютчева и к Тютчеву / П. Кириллов, Е. Павлова, Д. Шаховский // Литературное наследство. – 1935. – № 19 / 21. – С. 579–602.
38. Котляревский, Н. А. Мировая скорбь в конце XVIII и в начале XIX века: её основные этические и социальные мотивы и их отражение в художественном творчестве / Н. А. Котляревский. – 4-е изд. – М. : ЛИБРОКОМ, 2012. – 432 с.
39. Котляревский, Н. А. Михаил Юрьевич Лермонтов: личность поэта и его произведения / Н. А. Котляревский. – 4-е изд., испр. и доп. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1912. – 347 с.
40. Лернер, Н. [Рецензия] / Н. Лернер // Звезда. – 1929. – № 3. – С. 191–192. – Рец. на кн.: Уралия. Тютчевский альманах (1803–1928) / под ред. Е. П. Казанович. – Л. : Прибой, 1928. – 312 с.
41. Литературное наследство. Фёдор Иванович Тютчев. Кн. вторая. – М. : Наука, 1989. – 711 с.
42. Модзалевский, Б. Л. Список рукописей и некоторых других предметов, принадлежащих Пушкинскому Дому / Б. Л. Модзалевский // Известия Императорской Академии наук. VI серия. – 1911. – № 1–11 (январь – июнь). – С. 509–538.

43. Модзалевский, Б. Л. Описание рукописей, принадлежащих Пушкинскому Дому / Б. Л. Модзалевский, Е. П. Казанович // Временник Пушкинского Дома. 1914. – Петроград, 1915. – С. 1–63.
44. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Магілёўская вобласць : нарматыўны даведнік / пад рэд. В. П. Лемцюговай. – Мінск : Тэхналогія, 2007. – 407 с.
45. Отчёт Е. П. Казанович о поездке в Белоруссию / Е. П. Казанович // Отчёт о деятельности Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук за 1914 год, составленный акад. Н. А. Котляревским. – Петроград : Типография Императорской Академии наук, 1914. – С. 66–78.
46. Павлова, К. К. Полное собрание стихотворений / К. К. Павлова ; ред. текста и прим. Е. П. Казанович. – Л. : Сов. писатель, 1939. – XXVI, 452 с.
47. Педагогическая энциклопедия : в 4 т. / гл. ред.: И. А. Каиров (гл. ред.) [и др.]. – Москва : Сов. энциклопедия, 1964. – Т. 1. (А – Е). – 832 стб.
48. Пушкинский Дом. Библиография трудов / сост. А. К. Михайлова. – Л. : Наука, 1981. – 325 с.
49. Пушкинский Дом. Статьи. Документы. Библиография / отв. ред. В. Н. Баскаков. – Л. : Наука, 1982. – 319 с.
50. Пушкинский Дом : материалы к истории. 1905–2005. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2005. – 600 с.
51. Радин, С. [Рецензия] // На литературном посту. – 1929. – № 2. – С. 61–62. – Рец. на кн. : Урания. Тютчевский альманах (1803–1928) / под ред. Е. П. Казанович. – Л. : Прибой, 1928. – 312 с.
52. Резвых, Т. «Слух узнаёт знакомого певца»: переписка С. Н. Дурылина и Е. П. Казанович (1928–1939) / Т. Резвых // Русский сборник : исследование по истории России. – М. : РЕГНУМ, 2011. – Т. X. – С. 277–335.
53. Романов, Е. Р. Белорусский сборник / Е. Р. Романов. – Витебск : Типография Г. А. Малкина, 1887. – Вып. 3 : Сказки. – 443 с.
54. Свидетельство очевидца: дневниковые записи Е. П. Казанович / публ. А. Конечного, В. Сажина // Литературное обозрение. – 1980. – № 0. – С. 108–112.
55. Статкевіч-Чабаганаў, А. Яўлалія Паўлаўна Казановіч з роду Казановічаў герба «Гржымала» / А. Статкевіч-Чабаганаў // Роднае слова. – 2013. – № 1. – С. 75–78.
56. Стецкевич-Чебоганов, А. Я – сын Заш: Казановичи герба Гржимала / А. Стецкевич-Чебоганов. – Минск : Белорусская Православная церковь, 2012. – 576 с.
57. Урания: Тютчевский альманах. 1803–1928 / под ред. Е. П. Казанович. – Л. : Прибой, 1928. – 314 с.
58. Чулков, Г. [Рецензия] / Г. Чулков // Красная новь. Литературно-художественный и научно-публицистический журнал. – 1926. – № 9. – С. 228–230. – Рец. на кн.: Фёдор Иванович Тютчев в письмах к Е. К. Богдановой и С. П. Фролову (1866–1871) / Е. П. Казанович. – Л. : Изд. ОРЯС АН СССР, 1926. – 80 с.

ЯЎХІМ КАРСКІ

Навуковай спадчынай, якую пакінуў нашчадкам Яўхім Фёдаравіч Карскі, мог бы ганарыцца любы акадэмічны інстытут.

Шырокая эрудыцыя, навуковая сумленнасць, выключная працаздольнасць у спалучэнні з даследчыцкай сістэмнасцю і наяўнасцю ўласнай пазіцыі дазволілі акадэміку Я. Карскаму заняць адно з найбольш пачэсных месцаў у пантэоне славурых дзеячаў бе-